

REGIONALNI I EVROPSKI ASPEKTI INTEGRATIVNIH PROCESA U SRBIJI: CIVILIZACIJSKE PRETPOSTAVKE, STVARNOST I IZGLEDI ZA BUDUĆNOST¹

Kontekst, regionalni i specifični

Odluka Evropske unije da započne pregovore sa Turskom i Hrvatskom, kao i pristupanje Bugarske i Rumunije 2007. godine znači da od svih država koje očekuju članstvo u EU, nedostaju još preostale zemlje Zapadnog Balkana.

Međutim, za razliku od drugih, Zapadni Balkan predstavlja mogućnost istinske pretnje miru i stabilnosti i u narednom periodu. Razmatranje integracije ovog regiona stoga je postalo tek sada stvarni imperativ, nakon okončanja ratova na prostoru bivše Jugoslavije.

Svojom odlukom na samitu u Solunu juna 2003. godine Evropska unija se obavezala da će integrisati i ove zemlje regiona. No, kakva je realna perspektiva da se ova obaveza i sprovede, bar u dogledno vreme?

Profil regiona je sumoran – mešavina slabih, postratovskih država i međunarodnih protektorata; na ovim prostorima ekonomski rast je nizak ili ne postoji²; strane investicije su sporadične i najčešće dubiozne³; nezaposlenost je visoka; korupcija je izuzetno raširena; organizovani kriminal uspešno se odupire pokušajima slabe države da ga suzbije, a kontrole nosilaca vlasti od strane javnosti skoro i da nema; građani su pesimistični i nepoverljivi prema svojim novim demokratskim institucijama.

¹ Ova verzija teksta nacrta projekta je u procesu konkurisanja za finansiranje naučno-istraživačkih projekata prilagođena zahtevima formulara Ministarstva nauke i životne sredine Republike Srbije. Odlukom Ministarstva projekat je, pod brojem br. 149031, prihvaćen za finansiranje.

² Recimo, BDP po stanovniku u Srbiji i Crnoj Gori je 2003. godine bio identičan kao u 1999. (oko 1950 EUR), sa izrazitim skokom u 2000. godini (3106 EUR) i odmah potom sa dramatičnim padom na 1581 EUR u 2001. (dakle, ispod nivoa 1999. godine).

³ Istina, direktne strane investicije u Srbiji i Crnoj Gori porasle su 2003. godine jedanaest puta u odnosu na 1999. (sa 105 miliona EUR na milijardu i 197 miliona), ali to nije imalo vidljive posledice na oživljavanje proizvodnje i pozitivnu zaposlenost, naprotiv, proizvodnja stagnira, a nezaposlenost raste (pogotovo otpuštanjem „viška“ radnika u procesu privatizacije).

Klasični model „proširenja“ Unije, koji je funkcionisao za Srednju i Istočnu Evropu devedesetih godina, jednostavno nije primenjiv na uslove koji preovlađuju na Balkanu. Ako treba da postane deo Evropske unije, potrebno je da ceo region prođe kroz značajne promene, pre svega unutardruštvene i intraregionalne, pa tek potom i supraregionalne.

Ovim opštim karakteristikama zemalja regiona treba dodati i neke koje su u naglašenije Srbiji nego u okruženju: strukture moći bivšeg režima, oličene u raznim civilnim i vojnim obaveštajnim službama i u sprezi s organizovanim kriminalom, nisu pretrpele iole značajniju transformaciju,⁴ te su i dalje vrlo jake (toliko da su njihovi pripadnici, u sprezi s kriminalcima, ubili premijera Srbije) i još uvek utiču na politička zbivanja u zemlji; i dalje visok stepen zavisnosti sudske od izvršne vlasti; otvoren problem teritorijalnog integriteta države Srbije, tj. nerešen status Kosova i Metohije, kao i pomanjkane realne strategije države oko ovog problema ometaju dalju integraciju kako u njenoj političkoj tako i u ekonomskoj sferi; ogromni otpori procesu suočavanja s prošlošću i prihvatanja odgovornosti za događanja tokom devedesetih, za ratove i zločine; neizvesna budućnost Državne zajednice Srbija i Crna Gora generalno doprinosi političkoj nestabilnosti, s direktnim posledicama na ekonomskom planu; permanentno odlaganje donošenja novog ustava, osim političkih problema, na najdirektniji mogući način koči proces ekonomske tranzicije i privatizacije.

Na kraju, tu je i najveći politički problem: nedovoljna saradnja s Haškim tribunalom za ratne zločine na području bivše Jugoslavije na najdirektniji mogući način sprečava evrotlantske integracije Srbije i otvoreno je pitanje da li će se u najbližoj budućnosti išta promeniti: pregovori o zaključivanju Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju za sada nisu prekinuti, suspendovani ili odloženi; ipak, isporučenje haškog optuženika Ratka Mladića ostaje uslov svih uslova kako za zaključenje Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju, tako i uslov za uključenje Srbije (i Crne Gore) u program Partnerstvo za mir, kao predvorja za (moguće) članstvo u NATO-u.

⁴ Ne treba zaboraviti da je jedan od prvih poteza postsocijalističkih vlasti u zemljama Istočne Evrope bila radikalna čistka u redovima tih službi, sprovedena u skladu sa Zakonom o lustraciji, ali i na osnovu krivične odgovornosti. Zakon o lustraciji u Srbiji je usvojen veoma kasno i ne sprovodi se.

Svi pobrojani problemi, s kojima se susreće region i specifično Srbija, stoje u nepomirljivoj suprotnosti s dvama momentima. Prvi je očigledna odlučnost Unije da zemlje ovog regiona uključi u evropsku zajednicu naroda, htele one to ili ne. Ova strategija ima ne samo praktičan već i simbolički značaj: kada bi Balkan, koji je tako dugo otpisivan kao evropsko bure baruta, uspešno bio integrisan u Evropsku uniju, otklonila bi se mogućnost oživljavanja onih vrsta konflikata koji su pustošili ceo kontinent u XIX i XX veku, a koji su doveli do novog krvoprolića na samom Balkanu u poslednjoj deceniji prethodnog veka. Deaktiviranje balkanskog „bureta baruta“ bilo bi dostignuće od istorijskog značaja za Evropu. Drugi je momenat to što je želja za evropskim integracijama među stanovništvom generalno jaka, daleko jača od „evropesimizma“ (bar tako govore istraživanja javnog mnjenja⁵). Međutim, ona je uglavnom maglovita i idealnotipska i još uvek se nije pokazala kao dovoljno moćna sila za transformaciju društava Srbije i Balkana, naročito ako je individualni napredak svakog od njih na putu ka Evropskoj uniji osnovni pokazatelj uspeha.

Predmet istraživanja

Predmet istraživanja jesu integrativni procesi u Srbiji i to u tri njihova glavna aspekta ispoljavanja:

- unutrašnji aspekti: reintegracija (normalizacija i rekonstrukcija) društva Srbije, nakon perioda njegove devastacije u poslednjoj deceniji i po prošlog veka, a na temeljima tržišne privrede i uspostavljanja i jačanja demokratskih institucija;
- regionalni aspekti: procesi integracije unutar regiona zapadnog Balkana, njihovi uticaji na Srbiju i mesto Srbije u njima;
- evropski aspekti: procesi i aktivnosti unutar Srbije koji su usmereni ka njenom članstvu u Evropskoj uniji (i NATO-u).

Ovi aspekti nisu asinhroni, niti između njih vlada hijerarhijski odnos; takođe, nisu jedni prioritetni, a drugi od sekundarne važnosti. Naprotiv, usklađenost i komplementarnost navedenih aspekata i procesa unutar njih jesu pretpostavka harmoničnog razvoja prema budućim integracijama.

⁵ Prema poslednjem istraživanju javnog mnjenja iz marta 2006. čak 75 posto građana Srbije jeste za priključivanje EU.

Uključenost Srbije u najbliže okruženje i njeno mesto koje zauzima kao najveća zemlja u regionu, jeste pretpostavljena kopča ka evropskom okruženju. Naime, može se reći da sama Evropska unija gleda na region zapadnog Balkana kao na jednu celinu;⁶ odatle, razmatranje integrativnih procesa u Srbiji ima dvostruki smisao: s jedne strane reč je o njenoj integraciji, zajedno s drugim zemljama regiona, u okvirima zapadnog Balkana, a na putu ka članstvu u Evropskoj uniji, dok, s druge strane, reč je o Srbiji kao aktivnom faktoru tih regionalnih integracija.

Ova dva smisla integrativnih procesa, „aktivni“ i „pasivni“, imaju neposredne posledice na unutrašnje procese u samoj zemlji i jesu *conditio sine qua non* transformacije svih segmenata društva u Srbiji, odnosno test pripremljenosti za adopciju i adaptaciju širih, sve univerzalnijih standarda koji važe u Evropskoj uniji, tim pre što značajni delovi užeg, zapadnobalkanskog okruženja već sada i bukvalno predstavljaju „evropsko“ okruženje Srbije ili su na pragu da to postanu, što je za Srbiju još dalek cilj.

Otuda će precizno uočeni kapaciteti za uključivanje u ovakve regionalne integracije, koje su *ipso facto* i evropskog karaktera, biti i osoben pokazatelj (ne)spremnosti za ubrzano „socijalno učenje“ u jednoj zemlji koja, u priličnoj meri, kasni u temeljnom procesu modernizacije, koji se u slučaju Srbije javlja kao proces tranzicije, te koja, na putu ka svom strateškom cilju, mora ubrzano prelaziti sve međuetape.

Sadržaj istraživanja

Gorenavedeni predmet istraživanja biće proučavan iz dva komplementarna ugla.

(1) *Iz ugla društveno-civilizacijskih pretpostavki* koje uključuju:

– analizu društveno-istorijskih uslovljenosti koje određuju moguće obrasce procesa integracija, kako onih koji te procese omogućavaju, tako i onih koje se javljaju kao moguće prepreke i otpori;

⁶ Najbolji pokazatelj toga jeste insistiranje Unije na zaključenju jednog ugovora o slobodnoj trgovini između ovih zemalja, koji bi zamenio još uvek važeće bilateralne ugovore.

- kritičku analizu temelja ideje o Evropi kao zajednici naroda, odnosno njenih teorijskih, političkih, ekonomskih i najširih društvenih pretpostavki;
- istraživanje ideja, sporova i kontroverzi u modernim teorijama društva o nadnacionalnim integracijama;
- eksplikaciju ideološke obrade ideje evropskih i regionalnih integracija (kosmopolitizam vs. nacionalizam na primer);
- istraživanje uticaja evropskih ideja na našu društvenu teoriju, pre svega diskusija i disputa (pa i konflikata) oko konzervativnih i liberalnih koncepata integracije (homogenizacija i isključivanje vs. adaptacija i uključivanje);
- proučavanja elemenata nacionalne i tradicionalne dimenzije u evropskim integracijama i njihov odnos prema građanskoj dimenziji (građansko i državno vs. kulturnog i etničkog shvatanja)
- kritičko preispitivanje mogućnosti primene jednih ili drugih ideja na društvenu stvarnost Srbije;
- odnos prema bližoj i daljoj prošlosti u svetlu unutrašnje reintegracije i regionalnog povezivanja u oblasti duhovne proizvodnje;
- uticaj nerešenog statusa Kosova i Metohije na unutrašnju reintegraciju društva u Srbiji i njegovu demokratizaciju, s obzirom na njegov simbolički, kulturni, ekonomski i politički značaj;
- uticaj neizvesne budućnosti Državne zajednice, odnosno moguće posledice osamostaljenja Srbije, ali i posledice njenog ostanka u državnoj zajednici Srbije i Crne Gore;
- odnos državnog suvereniteta, univerzalnih prava i procesa integracije (suverenitet, internacionalizam i intervencionizam);
- etička, kulturna i antropološka dimenzija političkih i tehnoloških procesa integracije Srbije;
- delovanje evropskih integracija kao momenta globalizacije;
- komparativnu analizu stanja i iskustava u pojedinim oblastima društva u Srbiji, u regionu i u Evropskoj uniji, a zarad izbegavanja pojedinih poteškoća na putu integracije;
- analizu stanja regionalne saradnje u procesima evropskih integracija;
- odnos elita i građana prema bližoj (i daljoj?) prošlosti i mogućnosti za promene tog odnosa, kao pretpostavke za kulturnu i ekonomsku saradnju u regionu.

(2) *Iz ugla analize i tumačenja* sadašnjeg stanja procesa oživotvorenja evropskih standarda u kulturnoj, političkoj, pravnoj, ekonomskoj i ekološkoj sferi.

- ispitivanje mogućnosti, spremnosti i opremljenosti različitih slojeva i društvenih grupa za podršku integracijama;
- položaj pripadnika manjinskih zajednica, nacionalnih, verskih, polnih i drugih;
- zakonski okviri i stvarnost stanja ljudskih prava u Srbiji;
- problemi rodne ravnopravnosti;
- destrukcija, rekonstrukcija i „stvaranje“ elita (personalni i kulturni obrazac);
- mesto, uloga i funkcija univerziteta i nauke kao nosilaca procesa društvenog razvoja i kulturnih integracija;
- posledice prethodne društvene dezintegracije kao otežavajući faktor rekonstrukcije i normalizacije društva;
- nosioci antiintegracionih revandikacija, njihova ideologija i uticaj;
- rešavanje problema izbeglica i raseljenih lica kao pretpostavka regionalne integracije.

Ciljevi istraživanja

Cilj ovog istraživanja jeste doprinos formulisanju društvene strategije priključenja Evropskoj uniji, u skladu sa ulogom i položajem Srbije u regionu i njenim unutrašnjim potencijalima i potrebama. Ovaj cilj podrazumeva nekoliko podređenih ciljeva:

- stvoriti naučnu i komparativnu osnovu za nastavak integracionih procesa, s obzirom na zahteve predstojećeg Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju sa Evropskom unijom;
- istražiti tokove i posledice evropskih integracija;
- ponuditi rešenja za lakšu unutrašnju integraciju društva, odnosno za prevazilaženje socijalnih i društvenih tenzija;
- unaprediti razumevanje iskustava okolnih društava, koja se susreću sa sličnim problemima;
- ukazati na skrivene mogućnosti ubrzanja integrativnih procesa;

- analizirati mogućnosti primene regionalnih iskustava i mogućnosti proširenja saradnje;
- omogućiti uključivanje u regionalne projekte koji su kompatibilni s predloženim istraživanjem.

Stanje istraživanja u oblasti

Analiza teorijskih i društvenih osnova evropskih integracija jeste jedna od najznačajnijih tema u teoriji društva s početka XXI veka. Nakon perioda optimizma i uzleta ove ideje, nastupio je period kritičkih preispitivanja stvarnosti i same mogućnosti za nastavak evropskih integracija, koji je, s jedne strane, rezultat naglog proširenja Unije sa deset novih članica, a s druge posledica potrebe za redefinisanjem pravaca daljih integracija, pogotovo posle neuspeha oko usvajanja Ustava Evropske unije.

Ove probleme obrađuju danas vodeći evropski i svetski časopisi iz oblasti teorije društva. Oni takođe predstavljaju predmet istraživanja mnogih instituta u svetu, kao i mnogih univerzitetskih programa.

U regionalnom kontekstu, zemlje zapadnog Balkana svoje naučne potencijale angažuju na problemima i regionalne integracije i integracije svake od zemalja u evropsku zajednicu naroda.

Stanje istraživanja u oblasti kod nas

Postoji javna svest o značaju problema regionalne i evropske integracije Srbije, no to se još uvek ponajpre očituje u publicistici i prevodima tekstova i knjiga; njihov broj jeste značajan, ali ne može da nadomesti naučnu analizu.

U naučnom diskursu ona se još uvek ne produbljuje na metodički način. S obzirom na ozbiljnost političkih problema na putu integracije (status Kosova i Metohije, budućnost Državne zajednice, saradnja s Hagom, novi ustav), ostali problemi, teorijski i društveni, često se procenjuju kao manje važni.

Posledica toga jeste ne samo nekritičko preuzimanje tuđih modela i iskustva, već, mnogo češće, pogrešno percipiranje smisla i značaja promena obrazaca ponašanja i promena u sasvim konkretnim sferama društva, za celokupni problem integracija.

Nekoliko časopisa u suštastvenom smislu doprinose radu u ovoj oblasti: *Filozofija i društvo*, *Nova srpska politička misao*, *Sociologija*, *Sociološki pregled*.

Od naučnih institucija, ovim se problemima bave pre svega Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Institut društvenih nauka i Institut za evropske studije. Takođe, značajne aktivnosti se odvijaju na Filozofskom fakultetu i Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu.

Naučne institucije i pojedinci

U planu su kontakti sa naučnim institucijama u okruženju, pošto su problemi umnogome zajednički. Saradnja će biti uspostavljena u drugom delu istraživanja, kada se dođe do prvih rezultata. Tada će politički, socijalni i ekonomski problemi, uslovljeni regionalnim i evropskim integrativnim procesima, biti sistematičnije osvetljeni, a istraživački orijentiri jasnije naznačeni.

Planirani rezultati

Planirani rezultati su dvojaki.

(1) Na nivou ostvarivanja naučnih i akademskih rezultata planira se:

- Objavljivanje najmanje deset individualnih naučnih monografija;
- Objavljivanje 40 poglavlja u zbornicima radova na projektu;
- Objavljivanje oko 125 članaka u domaćim i međunarodnim časopisima;
- 25 učešća saradnika na naučnim konferencijama u zemlji i inostranstvu;
- Organizovanje najmanje tri naučna skupa (konferencija) posvećenih predmetu projekta: prva nakon dve godine rada na projektu, gde će biti predstavljeni inicijalni rezultati istraživanja; druga nakon četiri godine realizacije projekta i treća bi bila posvećena finalnoj evaluaciji rada na projektu.

(2) Na nivou primenljivosti ostvarenih rezultata. Planirano je da će rezultati istraživanja moći biti primenjeni u sledećim aspektima:

- u sagledavanju potencijala za ubrzanje regionalnog i evropskog procesa integracije u Srbiji;
- u ukazivanju na mogućnosti primene regionalnih iskustava;
- u ukazivanju na najpovoljnije pravce i puteve integracija;
- u određivanju prioriteta procesa integracije;
- u definisanju interesa države Srbije i pronalaženje optimalnih rešenja s obzirom na njena dva strateška cilja: očuvanje Kosova i Metohije u sastavu Srbije i članstvo u EU.

Realizatori projekta

U prvoj fazi realizacije projekta biće angažovano 18 saradnika, od čega 13 stalnih saradnika instituta (šest doktora i sedam magistara nauka), četiri spoljna saradnika i jedan stipendista.

Tokom ove faze planirano je angažovanje još dva saradnika u stalnom angažmanu.

REGIONAL AND EUROPEAN ASPECTS OF INTEGRATION PROCESSES IN SERBIA: CIVILIZATION PRECONDITIONS, REALITY AND PROSPECTS FOR THE FUTURE

The project subject

The scopes of research are integrative processes in Serbia, more precisely the three major aspects of their expression. They are:

- Internal aspects: reintegration (normalization and reconstruction) of Serbian society after the period of its devastation in the last decade and half of 20th century based on the principles of market economy and establishment and strengthening of democratic institutions;